

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1957**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1957

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

*Omslagsbilden återger trädgården på Julita
med Stora huset i bakgrunden*

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1957
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr*

KRISTUS AVBILDAD SÅSOM APOTEKARE

av Lauritz Gentz

I fröken Alfhild Lundins testamentariska gåva till Nordiska museet finnes bl. a. en bild som återgiver Kristus i en apotekares skepnad. Bilden är utförd som oljemålning på papper samt har storleken 43×30 cm (utom ramen). Den är försedd med upphängningsanordning för placering på en vägg eller dylik plats.

Bilden visar Kristus stående i ett äldre apotek med såväl låd- och hyllfack som burkar och flaskor av en gammal utformning, använd under den tid, då apotekens förtroende bland allmänheten ännu icke hade vuxit sig så starkt, att deras ekonomi tillät en mera påkostad och mera slitstark inredning. Kristus står innanför apoteksdiskens redo att utlämna de läkande medlen. Omkring hans huvud strålar en gloria.

Apoteksdiskens går i vinkel. Hyllfacket är lågt och består av endast tvenne hyllor, men lådfacket är högt, båda förhållanden karakteristiska för de äldsta apoteken, då läkemedel hämtade från växtriket var de vanligaste, vilka krävde större utrymmen till förvaringsplats, m. a. o. lådor. På de båda hyllorna står burkar uteslutande av trä, vilka var karakteristiska för de äldsta svenska apoteken innan dessa hade råd att inköpa sådana av porslin, vilka möjliggjorde en omsorgsfullare rengöring. Dessutom finnes några flaskor av glas, som vi må tänka oss såsom svagt grönfärgade, samt dessutom några askar och ett lamm.

Texterna på lådor, burkar, flaskor och askar utgör ej namn på läkemedel i vanlig bemärkelse, utan är i regel bibelspråk, i många fall korta sammanfattningar av sådana, i båda fallen med hänvisningar till olika ställen i såväl Gamla som Nya Testamentet.

På apoteksdiskens står förutom de redan nämnda kärlen en öppen låda med kors i litet format och försedd med påskriften

Kristus som apotekare. Oljemålning på duk. Testamentarisk gåva till Nordiska museet av fröken Alfhild Lundin.

Storfrot. Bokstaven f torde vara en felskrivning och benämningen skall vara Storrot, det tyska Kreuzroot, även kallad Kreuzwurz, Kreuzblume och Himmelfartsblümchen, korsrot, -blomma och den lilla himmelfärdsblomman. Moderväxten är den i sydligare länder inhemska Polygala amara L, på apoteken kallad Herba polygalae. Namnet korsrot har föranlett växtdrogens ersättning med de små korsen.

Överst på bilden står följande bibelord: The helbregda behöfwa icke läkare utan de kranke, Matth. 9: 12. Ransaker Skrifterna och the äro the som witna om mig, Joh. 5: 39. Kommer til mig i alle som arbeten och ären betungade; och jag wil wederquecka eder, Matth. 11: 28.

På hyllan därunder är anbragt, räknat från vänster: Ödmjuk, 1 Petr. 5: 5, 6. Beskedeli, Eph. 4: 27. Kiärlig, Osea 6: 6. Vänlig, Coloss. 3: 12. I den hjärtformade bilden står: Summus Medicorum medicus, den förnämste läkaren. På flaskan till höger: (Gudi) täck (elig), Rom. 15: 2. Kysk, 1 Petr. 1: 22. Rättfärdig, Ps. 37: 17, 28, 29. På flaskan längst till höger: Helig, 3 Mos. 19: 2.

På nedersta, andra, hyllan står: Nyckter, 1 Tess. 5: 6. Tacksam, 1 Tess. 5: 18. Lammet symboliserar Kristus' vård om sin hjord. På burken till höger om lammet står: Upricktig, Ps. 101: 4, 5 etc. Måttlig, 2 Petr. 1: 5, 6. Gudachtig, 1 Tim. 4: 8. Tålig, Ordspr. 3: 11. Medlidande, Es. 58: 7. Gifmild, Rom. 12: 13.

På lådfacket från vänster: Begärelse (till Gud), Es. 29: 9. Frögd, Ps. 35: 9. Ro, Ps. 133: 1.

På apoteksdiskens ask längst till vänster: Frid, Ebr. 12: 14. På burken bredvid: Tro, Habac. 2: 4. Hopp, Rom. 5: 5. På burken bakom den öppna lådan med korsen: Waksam, 1 Cor. 16: 13. På burken framför korsen: Tålmod, Ebr. 10: 36. På burken längst till höger: Beständig, Matth. 24: 13.

I den våg som Kristus håller i handen ligger i ena vågskålen en symbol för kvinnans synder och i den andra en bild av Den korsfäste. På denna bild med korset är t. o. m. begynnelsebokstäverna till Pilatus anslag anbragta: I.N.R.I. Denna vågskål väger tyngst!

På banderollen framför den hjälpsökande kvinnan anges hon säga: Min synd är stor och ganska swår och ångrar mig af hiertat. Anvisning till bibeltexten saknas i detta fallet. På plakatet fram-

för henne: Nu wel, alle i som torstig ären kommer hit til watn; och i som icke penningar hafwen kommer hit kiöper och åter: kommer hit, och kiöper utan penningar och för intet både win och miölk, Esaia 55: 1.

På lådan i apoteksdiskens står: Frid, Ebr. 12: 14.

På plakatet under kvinnan: Thet är intet helbregda på min kropp för tit hot skul: och ingen frid är i minom benom för mina synder skul, Psalm (i Psaltaren) 38: 4.

På det större plakatet står: Thy altså säger then höge och högt besitne, then ewinnerlig bor, hwilkens namn är helig: jag som bor i högdene och i helgedomenom och när them som en förkrosat och ödmiuk anda hafwa På det jag skal wederquecka the ödmiukades anda, och hela the förkrosades hierta, Esa. 57: 15.

Genom att jämföra dessa bibeltexter med det rikliga beståndet av biblar i Kungl. Biblioteket är det möjligt att fastslå när denna bild har kommit till. Texterna är icke hämtade ur de mera kända bibelupplagorna, Gustav Vasas, Gustav II Adolfs, Karl XII:s osv., utan härstamma i huvudsak från en mindre upplaga av år 1747. Detta år eller något senare har bilden framställts. Själva apoteksinredningen återigen är, helt naturligt, äldre, möjligen ända från Karl X Gustavs tid. Hans drottning, Hedvig Eleonora av Holstein-Gottorp, var intresserad av apotek och deltog vid ordnandet av ett sådant vid hälsobrunnen i Medevi. Det kan påpekas att apoteksinredningen på bilden har en viss likhet med dennas och apoteksdiskens går även på detta apotek i vinkel (G. Näsström, *Det gamla Medevi*, 1928).

Den apotekare som har givit upphov till denna bild har säkerligen varit född i Sverige och var ej en av de icke ovanliga utlänningar som vid denna tid hade apotek i Sverige. Detta framgår av de sammanfattande texterna som är av en mera modern utformning än bibelns ord. Denna senare skriver t. ex. tolig där bilden har formen tålig. Apotekaren har troligen själv åstadkommit bibelcitaten och ej överlämnat detta åt en prästman. Denne skulle säkerligen genomgående använt bibelns stavning! Apotekaren har med största sannolikhet varit en berest person och har besökt kontinenten, varifrån han har tagit uppslaget med bilder av Kristus i en apotekares skepnad. De äldsta bilderna av Kristus

ansluter sig till antikens bilder av Asklepios med tvekluvet skägg, den genom Thorvaldsens bildstod vår än i dag vanligaste.

Under 1400-talet började olika yrkesgrupper med anslutning till olika bibelspråk låta måla bilder i vilka Kristus framställdes såsom tillhörande deras yrkesskrå, t. ex. med anslutning till Matt. 13:e kapitel 45 vers, liknelsen om en köpman. Hittills har man funnit sådana bilder från t. ex. åren 1471, 1475 och 1491, vilka visar Kristus såsom köpman som reser omkring med häst och vagn. Dessa motiv togs upp av läkarskrået och f. n. känner man till sådana från år 1510 och senare. I dessa bilder framställdes Kristus beskådande innehållet i ett av de dåtida stora bredhalsade och kupiga uringlasen, ett mindre tacksamt motiv för bildframställning. Steget från läkarens till apotekarens yrkesutövning var icke långt, men ännu torde icke hava återfunnits någon bild av Kristus utövande apotekarens yrke som är äldre än från tiden omkring år 1600.

Den äldsta kända, som härstammade från ett slottsapotek, återfanns under slutet av 1800-talet i privat ägo. I början av 1900-talet fann professor A. Naegele i Schweiz en sådan bild i franciskanernunneklostret i Wittingen. Bilden visar Kristus med vågen i höger hand. År 1925 kunde han i *Anzeiger für schweizerische Altertumskunde* beskriva ett dussin bilder, som förutom i Schweiz hade anträffats i Württemberg, Baden, Salzburg, Tyrolen och Frankrike såväl i katolska som i protestantiska kyrkor och kapell. Dessa bilder visar en apoteksdisk med några burkar och andra apoteksutensilier samt vågen, den senare ett tacksamt motiv för att belysa utdelandet av nådegåvorna. En bild visar dessutom apoteksmorteln, det mest utmärkande redskapet för forna tiders apoteksverksamhet. Underlaget för bilderna var av mycket skiftande natur, trä, glas, linneduk osv. Tvenne var alfredskobilder på kyrkväggar. Målningarna var av varierande storlek från 125 × 100 cm och nedåt. Förutom Kreuzwurz och Dreifaltigkeitskraut, trefaldighetsört, vad vi kallar för styvmorsblomma, nämnes ögontröst, blomman från *Euphrasia officinalis*. Även nattvardskalken med hostian förekommer på en bild.

Samlingarna växte under de följande åren. Den tyske farmaci-historikern Fritz Ferchl kunde år 1949 redogöra för icke mindre

än 69 bilder, varav 37 oljemålningar, 2 glasmålningar osv. (Festschrift zum 75. Geburtstag v. Ernst Urban, Stuttgart 1949). Vid Ferchls bortgång 1953 var ytterligare ett tjugotal kända. Därefter har antalet ytterligare ökat, bl. a. med den bild som befinner sig på Nordiska museet.

Hittills kända bilder kan uppdelas i tvenne grupper. Äldst med endast våg och burkar är de från kyrkliga byggnader. Yngre är den grupp som visar verkliga apoteksinteriörer med låd- och hyllfack, samt ofta med även mera utförlig apparatur, bestående av mortlar, destillationsapparater med glasretorter och kolvar. Inom denna grupp är signaturerna utformade på ett mera konstnärligt sätt, sådana som man kan se på olika museer, bl. a. på apoteksmuseet i Petissan på Skansen.

Apotek är visserligen av mycket gammalt ursprung. Plinius Secundus nämner en herbarius vid namn, en örtsamlare och försäljare, säkerligen med någon sorts öppen försäljning. En mera sluten verksamhet omtalas i Hippokrates brev, där han anmodar en rhizotom, en rotinsamlare, att plocka örter till hans besök hos perserkungen. Exemplen kan flerfaldigas. Så småningom övertog dels munkar och dels "kloka gubbar och gummor" läkeverksamheten och insamlandet och saluförandet av läkemedlen. Försäljningen växte och vi vet att kloka gubbar på 1480-talet reste omkring med häst och vagn och sålde läkemedel. För furstar och städer blev det ett angeläget ärende att få denna försäljning under kontroll och de inrättade mera allmänt apotek, satta under offentlig kontroll.

Dessa apotek hade visserligen erhållit offentliga privilegiebrev. men konkurrensen från de otaliga lokala och kringresande "kloka" var svår. För att förbättra apotekarnas ekonomi gavs dem olika slag av förmåner. I Sverige gav t. ex. drottning Kristina en apotekare rätt till tullfrihet m. m. Detta var emellertid icke en tillräcklig förmån. Allmänhetens stora respekt för religionen kände apotekarna väl till och började därför på 1600-talet, troligen ännu tidigare, tillämpa klostrens metoder att hänga bilder i sina apotek med Kristus utövande deras verksamhet. För år 1957 visas en bild av Kristus i en apotekares skepnad och Gud Fader sittande på ett moln, skådande med välbehag ned på Sonen (Ill. Apothekekerkal.

1957). Ett studium av de befintliga bilderna visar mer eller mindre omfattande detaljer från olika apotek, detaljer som allmänheten lätt kunde känna igen, bl. a. på utformningen av facken. Dessa detaljer är i många fall så iögonfallande, att man kan se hur apotekens verksamhet med tiden hade antagit en betydande omfattning.

Den svenske apotekarens bild är en av dessa som avsåg att tillvinna förtroende för hans apotek, en hjälp i konkurrensen med de "kloka", med de häxbetonade utövarna av läkeverksamhet, vilka ansågs mer eller mindre stå i satans tjänst, vara utövare av trolldom.

Den bild som Nordiska museet förvärvat är alltså en kulturhistoriskt värdefull bild, ett tillskott till museets omfattande samlingar av apoteksföremål, en början till ett välbehövligt apoteksmuseum.